

37.091.3::821.163.41

821.163.41.09-13:398

<https://doi.org/10.18485/kij.2024.71.1.9>**ВАЛЕРИЈА Б. ЈАНИЋИЈЕВИЋ*****МИЛЕНА Б. МИТРОВИЋ**

Универзитет у Београду

Факултет за образовање учитеља и васпитача

Оригинални научни рад

Примљен: 29. 12. 2023.

Прихваћен: 21. 3. 2024.

СТАТУС И МЕТОДИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ НАРОДНИХ ЕПСКИХ ПЕСАМА У РАЗРЕДНОЈ НАСТАВИ

Народна епска песма је један од најзначајнијих жанрова српске књижевности у којем су се укрестиле књижевне, друштвене и националне вредности. Она је препознатљива и у разредној настави. Кроз читање и тумачење три програмом прописане епске песме („Орање Марка Краљевића”, „Марко Краљевић и бег Костадин”, „Милош у Латинима”) ученици у трећем и четвртном разреду основне школе упознају епске јунаке, њихове подвиге и особине. Осим тога, упознају и грађу традиционалне културе српског народа. Рад има два циља. Први је приказати тренутне програмске оквире епских народних песама у разредној настави са анализом конкретних песама, а други – указати на одређена методичка колебања и странпутице у тумачењу ових песама на часу. Ово истраживање може бити од значаја за будуће ауторе читанки, али исто тако и за учитеље, јер се његовим резултатима изоштара свест о образовној функцији епске поезије и учвршћује њена позиција у разредној настави књижевности.

Кључне речи: основна школа, настава књижевности, разредна настава, наставни програм, читанка, епска песма, методичка апаратура.

Увод

Епско народно песништво, као део наше националне књижевности, заузима истакнуто место у српској култури. Казиване тако да у оно време буду приступачне свима, епске песме су вишеструко комплексне уметничке творевине. Уз књижевноисторијски и уметнички значај, оне носе и изузетне образовне могућности. Њихова историчност, објективност, фабулативност, формулативност и „окамењеност лексичких и стилско-језичких образаца, стабилност сижејних схема, типизованост ликова и клишетираност композиционих модела” (Сувајџић 2005б: 75) чини их препознатљивим жанром и на млађешколском узрасту.

* valerija.janicijevic@uf.bg.ac.rs

Специфичност епске поезије не огледа се само у погледу структуре, теме и језика већ и у начину на који се приказује појединац, колектив и укупност друштвено-историјских прилика, а понајвише моралне и етичке вредности једног народа. Оне су „дубоко српске по обележју, па чак то обележје имају и онда кад позајмљују своје предмете из опште ризнице старих прича или предања које српски народ дели с другим народима” (Јовановић 1922: XXIX). У основи уметности епске песме јесте слика некадашњег света. Самим тим што је проистекла из историје, она представља важну вредносну грађу традиције и културе српског народа. Њена усмереност на колективне вредности и на јачање националног и културног идентитета даје јој вишеструке разлоге за читање и тумачење у настави:

Народна епика је [...] примарно национална: она најчешће пева о догађајима из историје властитог народа и на тај начин чува колективно памћење значајно за читаву етничку заједницу. Зато се у њеном проучавању мора поћи од национално-историјског плана. Тек на дубљим плановима, у начинима трансформације историјских чињеница у епску фикцију, у поступцима обликовања епских усмених творевина, у феноменима усменог стварања, живота и преношења епских песама по народу или од једног народа ка другоме, откривају се дубља значења и поетичке законитости епике као такве (Деретић 2000: 58).

Из уже и ширекњижевних разлога неопходно је да епска поезија прати ученике и млађешкошког узраста. Међутим, њој се често замерало на анахроности, суровости описа битака и двобоја, неразумљивој лексици, а тиме се прекривају намере да се „избацивањем народне књижевности из програма скрати дубина српске књижевности, избрише њена етичка снага и сузи ученичка лексика” (Јанићијевић 2022: 208–209).

Питање односа разредне и предметне наставе у обради епске песме и њихове концепцијски јасне повезаности и условљености, важно је методичко питање. Јасно је да је предметна настава „крчила пут” епској песми у млађим разредима основне школе где обично теме књижевних текстова припадају свету детињства и одрастања. С друге стране, методички гледано, разредна настава креира основу за касније читање, даље разумевање и тумачење епске поезије. Због тога је поступно тумачење песама, спознавање њихове природе, слојевитости и етичких вредности важно и у млађим разредима.

Епске песме у актуелним програмима наставе и учења за разредну наставу

Преглед заступљености епске песме у једном историјском следу користан је увид у статус и промене овог жанра, а можда и увод за нека друга и даља истраживања. У овом раду ћемо се усредсредити искључиво на први циклус основног образовања и тренутно актуелне програме наставе и учења, уз делимично позивање на одређене примере из претходних програма. Данашњи програми наставе и учења осмишљени су тако да се епска песма уводи од трећег разреда, за разлику од претходних, донетих између 2004. и 2006. године. Реч је о једној

песми са дугом традицијом у програмима „Марко Краљевић и бег Костадин” и другој, по први пут у наставним програмима, „Орање Марка Краљевића”. Читањем и тумачењем обе песме ученици би требало да потпуније упознају лик славног јунака, и то не само као неустрашивог у борби прса у прса већ и као човека племенитог срца. Чини се управо да песма „Орање Марка Краљевића” употпуњује код ученика слику о најпопуларнијем народном јунаку који је ушао у све врсте усмене књижевности, а чак и прешао српске границе и захватио цео јужнословенски простор.¹ Најмлађи читаоци се упознају са чињеницом да је лик Марка Краљевића јасно истакнут у српској култури: необичне снаге, изузетних моралних врлина које и треба да красе јунака и као такав био је важна песничка творевина током дугогодишњег робовања под Турцима. Ученици се по први пут срећу са епском народном поезијом баш у сусрету са овим, за њих посебно занимљивим, јунаком кроз песме из циклуса којег одликују разноврсност и умножавање тема и мотива. Песме о Марку Краљевићу нису искључиво окренуте ка борби, попут песама из косовског тематског круга, већ је фокус на његовом лику и упечатљивом карактеру који дуго остају у свести ученика. „Нигде као у причи о Марку није тако видљива чудесна моћ усмене поетске речи да повеже свето време мита, високу културу развијеног српског средњег века и реалистичко време историје” (Сувајџић 2019: 14).

У песми „Марко Краљевић и бег Костадин” истакнути су морални оквири Марковог лика. Он није приказан као ратник у боју, већ у разговору са својим побратимом бегом Костадином кога не сматра достојним да би му отишао на славу, највећи породични празник. Разлози недоласка (који би се у другим околностима сматрали великом увредом) високе су етичке природе. Тематску окосницу чине три нечовештва бега Костадина о којима приповеда сам Марко. Он у овој песми задобија улогу правичног јунака и штити слабе и немоћне. Тиме су му припала најлепша морална својства, „носилац је чистих, идеалних патријархалних и природних норми живота” (Кољевић 1974: 177). Будући да је реч о великом породичном и хришћанском празнику, у основи Маркових моралних начела нашле су се две јеванђеоске заповести: *Љуби ближњег свога као самога себе и Љуби Господа Бога свим срцем својим*. Без уочавања присуства ових заповести немогуће је разумети саму песму (в. Јанићијевић/Митровић 2020: 146). Песма је нетипична, с једне стране, јер се сукоб јунака одиграва на моралном, а не на бојном пољу, али је, са друге, врло карактеристична за нашу народну епiku због вредности које слави.² Епски подвиг, дакле, у овој песми није обликован у

¹ Занимљиво је споменути да се у програму за трећи разред налази и песма „Занимање Краљевића Марка” Бранка Стевановића из збирке *Авантуре Краљевића Марка*. Ово је добар начин да се ученици кроз савремену поезију упознају са мотивима из народне књижевности. Такође, прописана је једна конкретна песма, а учитељ увек може одабрати додатне из поменуте збирке. Важно је ученике уводити у интертекстуалност и показати им како ликови или мотиви из народне епике функционишу у савременој поезији.

² Императив моралних вредности на којима инсистира епска поезија доминантан је и у песми „Стари Вујадин” из хајдучког тематског круга која је била присутна у претходно важећем програму (НП 2006), а и дуго времена пре тога, у четвртном разреду. И у овој песми, осим у неколико стихова

контексту јунаштва, већ је модификован унутар сукоба моралних норми. „Подвиг, најбитнији за поступак глорификације, остварује се у епско-етичкој равни и захтева основне протагонисте: главног јунака и противника–непријатеља” (Самарција 2008: 20). Марково виђење човештва и нечовештва значајно је за разумевање његовог лика у целости.

„Орање Марка Краљевића” једна је од најкраћих епских песама у нашој народној књижевности, са само тридесет стихова. На мајчину молбу да се остави четовања и прихвати ратарских занимања које би требало да донесу и обезбеде добро, Марко израста у побуњеника против поробљивача, односно, пркоси моћнијима. Почетни стихови дају назнаку да је фигура мајке важна у животу јунака. Јевросима представља правичан, честит лик, са високим моралним и хришћанским вредностима, а њени разлози су „добили тежину универзалне моралне норме: Остави се, синко, четовања, / Јер зло добра донијети неће” (Самарција 2014/2015: 28). Као илустрација или допуна слике лика Маркове мајке, у настави књижевности и за најмлађе могу послужити стихови других епских песама које нису строго прописане програмом. Тако су познате речи мајке Јевросиме из песме „Урош и Мрњавчевићи”: „Немој сине говорити криво, / ни по бабу ни по стричевима, / већ по правди Бога истинитога. / Немој сине изгубити душе; / боље ти је изгубити главу, / него своју огрешити душу” (Ђурић 1988: 204).

Марко Краљевић се у песми из програма за трећи разред не сукобљава са противницима уобичајеним епским средствима, већ „он узима рало и волове, / ал’ не оре брда и долине, / већ он оре цареве друмове”. Сукоб између Марка и Турака је изразито мотивисан. Он оре цареве друмове као обележје турске власти, односно супротставља се непријатељу, штити своју земљу и тиме брани свој народ. Таквим поступцима Марко остварује најчистије врлине и етичке вредности које су примарно обележје наше јуначке поезије. Појављивање групе у својству непријатеља често је хиперболизовано и део епског певања и „мада скупина поприма оне особине које су својствене лику њиховог вође, активирање и удео колективних ликова у радњи потврђују не само стабилност, већ и динамичну природу епског делокруга” (Самарција 2008: 21). На крају песме Марко се опет враћа мајци, доносећи јој „изорано турско благо”, чиме се истиче њена важност у животу јунака и упућује да „досезању до славе важну улогу има фигура владара, тј. поглавара, старешине – породице, задруге, чете, дружине, државе” (Исто: 20). Све ово доказује да је мајка Јевросима носилац породичних и људских вредности које преноси на Марка, због којих је и сам његов лик узвишенији. Песма даје слику „два међусобно супротстављена света. Једно је свет четовања, насиља, окршаја и бојева; друго је слика мирног земљорадничког живота. Јунак доказује да у ратно доба ратник не може бити ратар. Али ратар може да постане ратник” (Сувајџић 2019: 24). Песма се завршава у својеврсном

на крају, нема сцена борбе и насиља. Посебно битно место у овој песми заузима мотив очију. Песма почиње и завршава се њиме чиме бива „заокружена у идеалну уметничку целину” (Павловић 2000: 177). С правом се можемо запитати зашто ова песма није задржала своје место у програму за разредну наставу и тиме употпунила епски корпус са којим се упознају ученици најмлађег узраста.

хуморном тону чиме се открива још једна димензија књижевног јунака која се огледа и у његовом врцавом духу, те кроз шаљиву досетку пред мајком правда свој поступак и однос према Турцима.

Први пут у наставни програм за најмлађе унета је у четврти разред песма „Милош у Латинима”, која не само да слави јунаштво и, на први поглед, надменост, односно пркос главног јунака (а врло важно је у настави пркос разликовати од ината), већ је велика похвала нашем средњовековном градитељству и задужбинарству:³

да ви знате наше намастире,
наших славних цара задужбине,
какови су и колико ли су!
Да видите лавру Студеничку
Недалеко од Новог Пазара; [...]
Да видите чудо невиђено,
б'јел Виландар усред горе Свете,
задужбину Саве светитеља
и његова оца Симеуна;
да видите Жичу код Мораве
и код Ибра више Карановца, [...]
Да видите високе Дечане
Код Призрена града бјелога
задужбину краља Дечанскога
(Ђурић 1988: 212–213).

У њој се велича десет српских манастира, од којих Студеница, Хиландар, Жича и Дечани иду у сам врх наше средњовековне уметности и приказује се величина српског царства. Овај специфичан каталог задужбина изриче се „у непријатељској средини, у контексту вербалне утакмице представника „родног” (српског) и „туђега” (латинског) етнокултурног пространства, која претходи новелистичкој теми опкладе о бацању „перног буздована преко латинске цркве Димитрије” (Сувајџић 2005а: 136). Каталог поносно казује Милош Обилић, зет и вазал кнеза Лазара, који одлази Латинима у мисију. И зачудо, иако је песма настала у време робовања под Турцима (неписменост, нема књига које би објашњавале положаје манастира, а уз то је и кретање отежано), тачно су наведена места где се налазе задужбине, као и њихови ктитори (в. Јанићијевић 2022: 211).⁴ Крај песме дат је и као похвала моћи кнеза Лазара јер на његову наредбу Латини ослобађају Милоша из тамнице.

Песмом „Милош у Латинима” успоставља се вертикала средњовековне историје и културе: од првих личности династије Немањића до завршне епохе

³ Песма „Милош у Латинима” је варијанта песме „Милош Војиновић и бан од Котора”, у којој је јунак Милош Војиновић, а не Милош Обилић, док је уместо кнеза Лазара у питању цар Стјепан (в. Деретић 2000: 95).

⁴ У овом набрајању народни певач чини само једну грешку. За ктитора манастира Сопоћани именовao је српског краља Стефана Првовенчаногa: „Сопoћане Рашки на извору, / задужбине свeтoгa Стeвaнa, / српског краља Првовјeнчанoгa” (Ђурић 1988: 213). Међутим, прави задужбинaр је његов трећи син, Стефан Урош I.

постојања српске државе. У том периоду Србија је била у сталном динамичном односу и са византијским и са римским царством. Наша народна поезија у Вуковој редакцији настала је после сјајне средњовековне културе, али је успела да у свом памћењу сачува њен дух и тачне податке. Због тога, укључујући и корелацију са другим наставним предметима, значајно је што се ова епска песма налази у школском програму за разредну наставу.

Избором песама у садашњим програмима аутори су се определили за три краће песме. Може се претпоставити да су желели да ученицима представе морални и образовни значај наше народне епике. Свест о значају епске песме огледа се и у програму најпре кроз чињеницу да се овај жанр чита и на најмлађем узрасту, а затим и кроз природу одабраних песама. Због тога што у епским песмама из програма нису директно дате сцене насиља, можемо рећи да ученици у првом циклусу основног образовања данас читају сведеније епске песме у којима се јасно оцртавају етичке вредности наше јуначке епике које обележавају националну културу.

Методички контекст

Тематско-мотивски склоп песама и стилско-језички слој сликају важне елементе традиције, историје, културе и религије српског народа, што код ученика гради и оснажује идентитет. У овом делу рада сагледаће се на које све начине аутори читанки организују разговор поводом текста и на који начин усмеравају учитеље и ученике на њихово тумачење и уочити који су то путеви рецепције епске песме и који се слојеви песме истичу као доминантни за ученике. Кроз уџбенике за наставу књижевности, али и кроз наставне материјале намењене учитељима указаћемо на могуће правце анализе епских песама и показати одређени методички контекст у којем се та анализа води.⁵ С обзиром на то да епска поезија обично ученицима овог узраста није одраније позната, врло је важно да интерпретација песме буде суштински уклопљена у природу епске поезије, са циљем да моралне вредности прерасту у образовне.

Али, ако се ослонимо на сложену природу епске песме, на дубље разумевање и интерпретацију, моћи ћемо боље да оценимо приступ овим песмама у методичкој апаратури. Први се односи на питање у којој мери методичка апаратура у читанкама прати моралне црте епских јунака и колико утиче на рецепцију

Каталог задужбина представља „један од највитаљнијих и најчвршћих епских образаца у српској усменој традицији. Његова функција идентична је основној функционалној карактеристици епске поезије као жанра: очувању спомена на заслужне претке и њихова дела” (Сувајџић 2005а: 136).

⁵ Читанка је комплексан уџбеник. То је збирка прописаних текстова из лектире допуњена дидактичко-методичком апаратуром. Било да је реч о непознатим речима, портрету писца, питањима у вези са разумевањем и тумачењем текста, учењу новог појма или различитим стваралачким задацима, читанке умногоме одређује ток наставног часа. Често се учитељи ослањају на читаначку апаратуру у креирању питања којима ученике води кроз текст, али и, шире гледано, кроз књижевност уопште.

епских песама. Други разматра како се ученици усмеравају на етичке и вредносне координате наше јуначке епике и цео друштвено-историјски контекст у којем је она обликована. У овом истраживању прегледано је и анализирано осамнаест одобрених читанки за трећи и четврти разред, а пажњу ћемо усмерити на парадигматске примере.⁶

У седам читанки за трећи разред прво се налази песма „Марко Краљевић и бег Костадин”, а затим „Орање Марка Краљевића”. У два уџбеника (Вулкан издаваштво и Завод за уџбенике) тај редослед је обрнут. Иако распоред текстова у уџбенику нужно не значи да ће се тим редоследом и читати на часу, аутори би и о овом питању требало да воде рачуна. Сматрамо да је методички оправдано на овом узрасту прво обрадити песму у којој су опеване најузвишеније Маркове особине у једном посебном свечаном дану, а затим читати песму „Орање Марка Краљевић” у којој се употпуњује слика епског јунака и Марко упознаје у директном сукобу са завојевачима.

Примећује се да након песме „Марко Краљевић и бег Костадин” често изостају разрађена питања која се односе на мотив славе или друге хришћанске мотиве, јер појам славе у контексту ове песме изискује шире објашњење и даљу разраду. Чињеница је да су поједини аутори решење пронашли у краћем објашњењу појма крсно име или слава: „Крсно име је црквени и породични празник код православних Срба, слава” (Маринковић/Марковић 2020: 40). Оваквим одређењем, међутим, ништа се не каже о основним постулатима славе, како се домаћини понашају на тај дан, како треба посебно тога дана да се опходимо према старијима и иначе према другима, по чему је то важан дан у српској култури, те се оваквим избором питања заобилази могућност разговора о слави као битном обележју православне вере, који одређује и вредносне норме појединца.

Истакнуто место ове песме јесу градацијски поређани грехови бега Костадина. О њима се започиње разговор кроз следећа питања: „Које бегово нечовештво сматраш најтежим? Због чега?” (Димитријевић 2020: 148) или „Означи прво, друго и треће нечовештво?” (Маринковић/Марковић 2020: 40). Тако се благо залази у природу епске песме и њен етички контекст. Свакако недостају и друга питања која би се тицала преостала два недела, чиме би се поступније градио лик Марка Краљевића у свести ученика. Постоје читанке које иду даље, па именују и одређују нечовештва: „Зашто је Марко говорио овим редом о нечовештвима? Које бегово нечовештво је најтеже?” (Цветановић/Килибарда 2020: 50). Ово је добар избор питања који разрађује даљу природу и функцију градације као стилског средства без нужног именовања и одређења појма. Још једно могуће решење за јасније уочавање градације могло би да буде организовано на следећи начин: *У песми се спомињу три нечовештва, односно греха. Пронађи их. Поштује ли бег Костадин ближњег свога? Који грех Марко сматра најтежим? Поређај три греха бега Костадина од мањег ка већем. Како се осећаш*

⁶ Реч је о читанкама издавачких кућа Вулкан издаваштво, Нова школа, Креативни центар, Едука, БИГЗ школство, Klett, Нови Логос, Завод за уџбенике и Фреска за трећи и четврти разред.

док слушаиш, односно читаиш стихове са греховима овако поређаним? Шта закључујеш? Шта се у песми постиже оваквим низањем грехова, односно нечовештава?

Следећи пример не расветљава значајније градицију као често стилско средство у српској епизи, нити његову додатну изражајност у контексту славе, али је врло лепо стилски обликован у односу на претходне, па га доносимо у целини:

Која три нечовештва (нехумана, нечовечна поступка) Марко замера побратиму? Којим редим су бегови нечовечни поступци поређани у Марковом говору? Објасни зашто је последње бегово нечовештво за највећу осуду. У сликању поступака бега Костадина, у песми се изграђује и Марков лик. Које Маркове особине су истакнуте у овој песми? Шта мислиш о презирању сиротиње, различитом понашању према сиромашнима и богатима, о непоштовању родитеља?

После Васкрса и Божића, крсна слава (крсно име) један је од највећих српских хришћанских светиња, породични празник који су Срби имали и пре примања хришћанства. На крену славу никоме се не ускраћује гостопримство, а посебна пажња се исказује мртвим и живим прецима. Српска слава постала је и заштићени део културног наслеђа човечанства (Јовановић 2020: 62).

У једном уџбенику, у делу апаратуре који се односи на богаћење речника, од ученика се тражи да осмисле бегов одговор Марку Краљевићу (Маринковић/Марковић 2020: 40). Међутим, није случајност што у песми бегов одговор изостаје. Тражењем беговог одговора, ученици се удаљавају од суштинског разумевања песме, заобилази се тежња народног певача и његово морално становиште које се огледа управо у опредељењу да реч даје само Марку Краљевићу. Једно могуће решење које би се односило на овај сегмент епске песме могло би се формулисати овако: *После речи Марка Краљевића у песми нема беговог одговора. Народни певач то чини свесно тако што реч даје само Марку, а бега лишава могућности одговора. Шта мислиш због чега? Какав се утисак на крају песме овим постиже?*

Поред погледа на читанке, важно је било истраживачку пажњу усмерити и на додатне материјале које добијају учитељи за припрему и рад на часу.⁷

За песму „Орање Марка Краљевића” било је значајно истражити како аутори уџбеника организују питања која се тичу односа мајке Јевросиме и Марка, његовог орања царских друмова и шаливог одговора Турцима. У трећем разреду, када се чита ова песма, ученицима још увек није сасвим јасан тадашњи положај српског народа, однос турске власти према њима, непрекидни и неподношљиви намети и целокупни друштвени контекст у којем се одвија радња. Због тога, нарочито битан методички корак у обради ове песме, али и било које

⁷ Одабрани су материјали за наставнике три издавачке куће (Едука, Klett и Нови Логос) које заједно чине 60% заступљености у првом циклусу основношколског образовања. Материјали су доступни на интернет страницама издавача (<https://klett.rs/nastavni-materijali/?age=3-razred-osnovna-skola&subject=srpski-jezik-i-knjizevnost>; <https://freska.rs/nastavni-materijali/?age=4-razred-osnovna-skola&subject=srpski-jezik>; <https://logos-edu.rs/nastavni-materijali/?age=3-razred-osnovna-skola,4-razred-osnovna-skola&subject=srpski-jezik-i-knjizevnost>; Приступљено: 12. 10. 2023. године).

друге из истог тематског круга, био би шире локализовање радње.⁸ Свакако, те друштвено-историјске услове не треба схватити као доминантније у односу на унутрашње, уметничке чиниоце јер „свака песма се проучава као јединствена уметничка творевина, која је способна да самостално изазива уметничке утиске” (Николић 2006: 572). Дакле, за добро организовану и ваљану анализу на часу важно је укључити нека питања која се односе и на друштвени контекст песме и на њену уметничку природу.

Насупрот томе, у читаначкој апаратури често изостаје закључивање ко су Турци, откуд они на нашој територији, због чега су то „цареви друмови”. Обично се питањима само започиње разговор о овом сегменту анализе, али без даље разраде која би спречила погрешан смер тумачења поступака епског јунака. На пример, питање „Шта мислиш зашто га народни песник приказује како преорава царева друмова?” (Жежељ 2020: 63) захтева додатна објашњења у функцији шире локализације песме уз помоћ које би ученици стекли целовиту слику о контексту Марковог деловања. Ипак, поједина питања у методичком апарату су на трагу свести о завојевачима и окупираној територији: „Због чега Марко оре царева друмова? Кома се он супротставља таквим поступком” (Станковић Шошо/Костић 2020: 162). Једно од решења за ову ситуацију аутори уџбеника су пронашли кроз објашњење речи јаничар: „војник турске војске састављене од заробљеника” (Цветановић/Килибарда 2020: 51) или „одред турске војске” (Јовић/Јовић 2020: 123). Овако сажета објашњења су ипак недовољна да би се разумело ко су заробљеници, а ко су освајачи, те какав је положај покороног народа.

Још једна методичка странпутица може проистећи из непрецизног усмеравања аутора уџбеника на однос мајке и Марка: „Шта на почетку песме раде Марко Краљевић и његова мајка? Шта мајка саветује сину? Објасни зашто она жели да Марко промени свој живот. Шта мајка осећа према Марку? Да ли је тачно да је Марко послушао мајку? Шта му је она саветовала, а шта он ради?” (Јовић/Јовић 2020: 123). Овакво низање питања, без даље разраде, може представљати наставну замку у којој ће у фокусу анализе бити Маркова непослушност. То треба избећи дубљом анализом другог дела песме где Марко оре царева друмова са нарочитим истицањем одговора који даје Турцима. Други део питања из помених читанке управо су на том трагу Маркове (не)послушности: „Шта Турци јаничари кажу када виде да је Марко уништио турски друм? Како им Марко на то одговара? Шта тај одговор говори о њему? Шта Марко чини на крају? Са којим речима односи благо мајци?” (Исто: 123). Од кључног је значаја да методички апарат усмери ученички поглед ка ширем сагледавању лика Краљевића Марка,

⁸ Милија Николић наводи да обрада било које епске народне песме захтева двоструко локализовање: „Она се поставља у одговарајући круг (циклус) песама и везује за историјске и друштвене прилике на које се садржајем односи. Циклус функционише као шира и надређена мотивска целина, у којој су песме груписане по сродности, па се самим тим у знатној мери међусобно допуњавају и објашњавају. Познавањем друштвених и историјских околности из којих потичу опевани догађаји и личности доприноси бољем разумевању јуначке песме и омогућава поредбени увид у однос између историјске подлоге и поетског света” (Николић 2006: 572).

узроцима и мотивацији његових поступака. Поједини примери донекле у томе и успевају: „Ко су његови непријатељи? Због чега се дуго и упорно бори против њих? Како је Марко показао своју снагу и надмоћ? Какву награду је себи доделио за орање царских друмова?” (Димитријевић 2020: 144) или „На који начин је изазвао нови сукоб с Турцима јаничарима? Зашто он оре баш царске друмове? Како је Марко Краљевић задобио три товара блага? Зашто он мајци Јевросими каже да је то благо изорао? Какав је Марко према мајци, а како се понаша према Турцима? Зашто је његов однос према Турцима који сакупљају порез такав?” (Ивановић/Ћук 2021: 49).

Песма „Милош у Латинима” која се чита у четвртном разреду отвара могућност да се ученицима, кроз књижевни текст, прикаже лепота средњовековних манастира и још важније приближи задужбинарство и градитељство као битно обележје српске културе. У програму за четврти разред постоји и народна прича „Најбоље задужбине” која може бити одговарајућа допуна и наставак разговора о задужбинама или пак увод у читање и боље разумевање епске песме. Важно је не ослањати се само на народну причу када је ова тема у питању, а у анализи песме инсистирати на другим моментима, те заобилазити њену посебност у образовном смислу, а то јесте мотив задужбинарства и значај задужбина. Неопходно је и методички једино коректно исте мотиве обрадити у два жанровски различита дела.

Нешто детаљнија обрада мотива задужбинарства уз поступност и контекстуализовање песме доноси се у методичкој апаратури која најпре садржи информације о кнезу Лазару, Латинима, задужбинама, Милошу Обилићу, Светој Гори, као и слике најзначајнијих манастира поменутих у песми. На овај начин ствара се одличан методички оквир за тумачење песме, а питањима се ученици усмеравају да детаљније опазе и анализирају специфичности манастира као грађевина и конкретног певања о њима (в. Димитријевић 2021: 42).

Насупрот овим примерима, у појединим методичким апаратима основно усмерење у тумачењу песме не креће се ка размишљању о задужбинама и уочавању чињеница о њима, већ се од ученика захтева да издвоје најнапетији или најнеизвеснији тренутак или препричају песму, поделе је на целине и дају наслов свакој целини (Јоксимовић 2021: 138). Овакви захтеви у разредној настави књижевности нису спорни, али спорно је што им не претходе питања чији је циљ откривање природе епске песме. У контексту саме теме дат је захтев да се манастири који се налазе у Србији пронађу на географској карти. Шире гледано, овај захтев је у функцији повезивања садржаја са наставом природе и друштва. Гледано из позиције наставе књижевности, проналажењем манастира на карти не може се остварити потпуна интерпретација песме. Тачније, овакви задаци за ученике захтевају одређена питања која ће у средиште пажње ставити сам текст и његове естетске вредности.

Као добар методички пут тумачења песме издвојили бисмо следећа питања:

Подвучи називе српских цркава и манастира које Милош помиње? Објасни зашто Милош набраја толики број српских цркава и манастира. Шта жели тиме да постигне? [...] По-

ред назива црква, Милош казује и име владара који је ту грађевину подигао као задужбину. Објасни зашто, по твом мишљењу, он то наглашава (Јовић/Тодоров 2021: 128).

У истој читанци се даље, врло прецизно истиче понос Милоша Обилића због средњовековног градитељства у Србији и његова потреба да се тиме похвали. Даје се и краћи друштвени контекст и значај епске поезије (в. Јовић/Тодоров 2021: 131). У истој читанци се, кроз задатке за самостални рад ученика, тражи да ученици замишљеном странцу представе своју земљу, а затим да одаберу цркву или манастир из песме и да детаљније истраже његову вредност.

Јасно је да уз песму „Милош у Латинима” постоје методичке апаратуре са акцентом на друштвене и моралне побуде које покрећу Милоша на истицање каталога српских манастира. Тиме се засигурно обезбеђује да једна јуначка песма оствари своју образовну функцију и утиче на развијање и ширење националне културе и идентитета и свести о њиховој важности.⁹

Материјали за учитеље посвећени песми „Милош у Латинима” садрже краће додатке у виду мотивације за читање или објашњења непознатих речи (Фреска), упућују на појам десетерца и на питања и задатке из основног уџбеника (Klett). Нешто више питања (чак шеснаест) у вези са песмом, а потом и њена краћа анализа дати су у једном од анализираних материјала (Нови Логос). Међутим, питања углавном прате искључиво фабулативни ток или су усмерена на надметање Милоша и Латина са наглашавањем да су у питању две вере. Кроз наставне материјале ваља усмерити анализу на основно каталожско представљање црква и манастира, њихово место и значај у српској култури и начин на који је песма охрабривала људе некада и на који начин подучава ученике и поставља вредносну лествицу данас.

Иако се истицање васпитног контекста у обради дела не смеју занемарити, учитељи се и у најкомплекснијој епској песми често осврћу на лекције понашања. Дакле, не подучавају ученике да разумеју књижевност, већ њену васпитну улогу. Све ово потврђује да неопрезност учитеља може навести на погрешне закључке у тумачењу епске песме и несигурне кораке у откривању њене комплексне природе. Такође, потврђује и важност наставних приручника и материјала јер се добром концепцијом и потпуним књижевно-методичким смерницама може изоштрити свест о функцији епске поезије и учврстити њена позиција у првом циклусу обавезног образовања.

Закључна разматрања

Народна књижевност у наставним програмима је важна не само као битан део наше књижевности уопште већ и због упознавања сопственог језика и кул-

⁹О увек актуелном питању важности националног идентитета Ентони Смит говори: „Осећање националног идентитета је моћно средство за одређивање и лоцирање појединачних ја у свету, кроз призму колективне личности и њене особене културе. Управо нам заједничка, јединствена култура омогућава да сазнамо ко смо ми у савременом свету” (Смит 2010: 34).

туре, као и изграђивања и јачања националног и културног патриотизма, те је неопходно да прати ученике од првих година школовања. Ипак, није случајно да је она често скрајнута у првом циклусу основног образовања, што из књижевних, а још више из некњижевних разлога. Положај епске песме у новом програму за српски језик и књижевност конципиран је са јасном намером одсуства епске поезије у прва два разреда основне школе. У програм се, чини се тенденциозно, не уносе песме са епским елементима који су важан део жанра и његове традиције јер се сматрају непримереним, а можда и непожељним (попут сукоба јунака, оружја, мегдана). У актуелном тренутку кризе хуманизма и образовног система начелно од посебног је значаја сачувати и неговати епску поезију као важан део наше књижевне имажинације и културног памћења. Без народне књижевности нема канона српске књижевности и нема њене васпитне улоге. Још је Ниче увидео да један од задатака у образовању јесте „живети и деловати у складу с најплеменитијим тежњама властитог народа. Своје време и свој народ ослободити од искривљених линија, своју идеалну слику имати пред очима” (Ниче 2020: 108). Управо су „идеали српског народа испричани у народним причама, исказани у народним пословицама, а понајвише испевани у народним песмама; из њих ћемо дознати менталитет и карактер српског народа, упознати његове светиње, открити његово веровање. Дакле, њега самог” (Бодрожић 2018: 206).

Због свега наведеног је питање статуса епске поезије у лектири и њеног тумачења на часу важно, а посебно је важно њено континуирано упознавање у контексту знања о књижевности од млађешколског узраста, па надаље. Само тако ово *српско јеванђеље*, како је Винавер говорио, може бити део бића и најмлађих читалаца и схватања да је ова поезија и даље веома жива (а никако анахрона). Жива је у свим својим универзалним вредностима које доноси пред ученике и даје им јасне моралне оријентире у динамичном свету који их окружује.

ИЗВОРИ

Димитријевић 2020: М. Димитријевић, *Читанка 3, Српски језик за трећи разред основне школе*, Београд: Вулкан издаваштво.

Димитријевић 2021: М. Димитријевић, *Читанка 4, Српски језик за четврти разред основне школе*, Београд: Вулкан издаваштво.

Ђурић 1988: В. Ђурић, *Антологија јуначких песама*, Београд: Српска књижевна задруга.

Жежељ 2020: Р. Жежељ, *Река речи, читанка за четврти разред основне школе*, Београд: Klett.

Жежељ 2020: Р. Жежељ, *Искрице речи, Читанка за трећи разред основне школе*, Београд: Klett.

Ивановић/Ћук 2021: Д. Ивановић, М. Ћук, *Најлепша реч, Читанка за трећи разред основне школе*, Београд: Нова школа.

Ивановић/Ћук 2023: Д. Ивановић, М. Ћук, *Чудесна башта, Читанка за четврти разред основне школе*, Београд: Нова школа.

Јовановић 2020: С. Јовановић, *Читанка за српски језик за трећи разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Јовановић 2021: С. Јовановић, *Читанка за српски језик за четврти разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Јовић/Јовић 2020: М. Јовић, И. Јовић, *Читанка, уџбеник за трећи разред основне школе*, Београд: Едука.

Јовић/Тодоров 2021: М. Јовић, Н. Тодоров, *Читанка, уџбеник за четврти разред основне школе*, Београд: Едука.

Јоксимовић 2020: С. Јоксимовић, *Српски језик 3, Читанка за трећи разред основне школе*, Београд: Фреска.

Јоксимовић 2021: С. Јоксимовић, *Читанка за четврти разред основне школе*, Београд: Фреска.

Маринковић/Марковић 2020: С. Маринковић, С. Марковић, *Читанка за трећи разред основне школе*, Београд: Креативни центар.

Маринковић/Марковић 2020: С. Маринковић, С. Марковић, *Читанка за четврти разред основне школе*, Београд: Креативни центар.

Станковић Шошо/Костић 2020: Н. Станковић Шошо, М. Костић, *У свету речи, читанка за српски језик за трећи разред основне школе*, Београд: Нови Логос.

Станковић Шошо/Чабрић 2020: Н. Станковић Шошо, С. Чабрић, *Бескрајне речи, читанка за српски језик за четврти разред основне школе*, Београд: Нови Логос.

Цветановић/Килибарда 2020: З. Цветановић, Д. Килибарда, *Читанка, Српски језик за трећи разред основне школе*, Београд: БИГЗ школство.

Цветановић/Килибарда 2021: З. Цветановић, Д. Килибарда, *Читанка, Српски језик за четврти разред основне школе*, Београд: БИГЗ школство.

ЛИТЕРАТУРА

Бодрожић 2018: Ђ. Бодрожић, *Српски идентитет*, Београд: Српска књижевна задруга.

Деретић 2000: Ј. Деретић, *Српска народна епика*, Београд: Издавачко предузеће Филип Вишњић.

Јанићијевић 2014: В. Јанићијевић, Иманентна методика, у: П. Пијановић (ур.), *Лексикон образовних термина*, Београд: Учитељски факултет, 240–241.

Јанићијевић 2015: В. Јанићијевић, Од моралног ка јуначком – одређење жанра епска песма у програмима и читанкама за разредну наставу, *Иновације у настави*, 28, 4, 54–63.

Јанићијевић/Митровић 2020: V. Janićijević, M. Mitrović, Školska lektira i kulturno pamćenje – sadržaji nacionalne kulture u nastavnim programima za srpski jezik na mlađem osnovnoškolskom uzrastu, Marek Pieniazek, Marta Shymanska, (ed.), *Studia ad Didacticam Litterarum Polonarum et Linguae Polonae Pertinentia II: Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis*, Didacticam Litterarum 11, folia 315, 11, 141–152.

Јанићијевић 2022: В. Јанићијевић, Канон српске књижевности у разредној настави, у: Б. Сувајцић (ур.), *Канон српске књижевности*, Друга интерка-тедарска србистичка конференција, НОКЦ „Вук Караџић”, Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања, 205–215.

Јовановић 1922: В. М. Јовановић, О српском народном песништву, у: В. М. Јовановић (прир.), *Српске народне песме: Антологија*, Београд: Издавачка књижарница Г. Кона, XV–XLVIII.

Кољевић 1974: С. Кољевић, *Наш јуначки еп*, Београд: Полит.

Николић 2006: М. Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ниче 2020: Ф. Ниче, *О будућности наших образовних установа*, Д. Јанић (прев.), Београд: Фактум издаваштво.

Павловић 2000: М. Павловић, Стари Вујадин или расправа о очима, *Огледи о народној и старој српској поезији*, Београд: Просвета, 177–183.

Самарџија 2008: С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Самарџија 2014/2015: С. Самарџија, А јунака нема, као Марко (осврт на историју тумачења једне епске биографије), *Годишњак*, 10, 25–61.

Смит 2010: С. Ентони, *Национални идентитет*, С. Ђорђевић (прев.), Београд: Библиотека XX век.

Сувајцић 2005а: Б. Сувајцић, *Јунаци и маске*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Сувајцић 2005б: Б. Сувајцић, Орање Марка Краљевића у варијантама, *Годишњак*, 1, 1, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима, 75–106.

Сувајцић 2019: Б. Сувајцић, Епска биографија Марка Краљевића, *Епске народне песме о Марку Краљевићу, лектура за 6. разред основне школе*, Београд: Нови Логос, 5–37.

Valerija B. Janićijević, Milena B. Mitrović

THE STATUS AND THE METHODICAL SHAPING OF FOLK EPIC POETRY IN TEACHING CURRICULUMS

Summary

A folk epic poem is one of the most prominent Serbian literature genres, combining literary, social and national values. Along with this poem being of literary-historical and artistic importance, it also has an educational value and it can be found in school teaching curriculums.

By reading and analyzing three of the curriculum's epic poems (*Oranje Marka Kraljevica, Marko Kraljevic i beg Kostadin, Milos u Latinima*), the students of third and fourth grade can grasp the concept of epic heroes and their traits and features. Apart from that, they can also understand the traditional culture of Serbian people.

This text has two goals – the first one is to preview the current agenda of epic folk poems in teaching curriculums along with the analysis of specific poems, and the second is to point out certain methodical fluctuations and detours in the interpretation of these poems in class. This research can be of importance for future readers' authors, but also for teachers, because its results sharpen the awareness of the educational function of epic poetry and strengthen its position in the classroom teaching of literature.

Keywords: elementary school, literature teaching, class teaching, teaching curriculum, literature textbook, epic poem, literary apparatus.